

УДК 339.13

О. Г. Волощук,
здобувач, Національний університет харчових технологій

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ І ПРИНЦИПИ ВИМІРУ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ПО ПЕРЕРОБЛЕННЮ ОЛІЄСИРОВИНИ

Стаття присвячена критичному аналізу сучасних методичних підходів і принципів вимірювання економічної ефективності виробництва рослинних олій та їх доповнення новими, а також удосконаленню структури показників і їх ранжуванню за критерієм найбільшого охоплення результатів чи витрат (ресурсів).

The article talks about the critical analysis of the modern methodical approaches and measurement's principles of economic efficiency of seed-oil production and adding them with the new ones. Besides, it discovers how to improve the structure of indexes and to range it by criterion with the most covering of results or expenses (resources).

ВСТУП

Аналіз сучасних наукових підходів до обґрунтування принципів оцінки економічної ефективності промислових підприємств показав, що, які методологічні підходи до проведення оцінювання, так і пропонувані окремі показники використовуються не завжди коректно. Зокрема, поряд із визначенням показників економічної ефективності до їх кола включають також показники результативності, економічності і навіть якості продукції. Не існує єдиної думки і щодо визначення результатів виробництва продукції, а також складу конкретних ресурсів, які були задіяні для цього. Таким чином, все вищеперелічене ставить перед необхідністю більш глибокого дослідження різних аспектів економічної ефективності виробництва продукції з урахуванням галузевих особливостей підприємств олійно-жирового комплексу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є глибокий аналіз сучасних підходів щодо оцінювання економічної ефективності виробництва продукції та їх удосконалення і розширення на основі уточнення і доповнення методологічних принципів та структури показників.

У процесі здійснення цього дослідження вирішувались наступні основні завдання:

1. Сформулювати основні методологічні принципи побудови системи показників оцінювання економічної ефективності виробництва продукції промисловими підприємствами.

2. Розглянути систему основних показників оцінювання результату (ефекту) виробництва продукції підприємств олійно-жирової промисловості, що мають бути покладені в основу оцінок різних аспектів його економічної ефективності.

3. Визначити систему основних показників поточних витрат, що кореспондують із різними показниками результату (ефекту) виробництва продукції підприємствами олійно-жирового комплексу.

4. Уточнити систему основних видів економічних ресурсів, що беруть участь у формуванні конкретних результатів (ефекту) виробництва олійно-жирової продукції, та показників, що характеризують кожен з цих видів ресурсів.

5. Обґрунтувати систему основних показників оцінювання економічної ефективності виробництва продукції з відповідною їх диференціацією по окремих класифікаційних ознаках.

РЕЗУЛЬТАТИ

В сучасній науковій літературі серед основних методологічних принципів формування показників оцінювання економічної ефективності виробництва продукції, як правило, визначаються наступні:

1. Принцип комплексності оцінювання всіх аспектів економічної ефективності на базі методології побудови збалансованої системи оцінок діяльності підприємства [1—5].

2. Принцип диференційованого оцінювання економічної ефективності за всіма рівнями управління виробництвом продукції на підприємстві [6, с. 342—343; 7, с. 198; 8, с. 603].

3. Принцип поєднання в процесі оцінювання економічної ефективності виробництва продукції загальних і часткових показників її рівня [7, с. 189—191; 9, с. 519; 10, с. 268—270; 11, с. 281].

4. Принцип поєднання в процесі оцінювання економічної ефективності виробництва продукції витратних та ресурсних показників його здійснення [7, с. 195—196; 9, с. 520; 12, с. 435].

5. Принцип комплексності використання в процесі оцінювання економічної ефективності виробництва продукції прямих і зворотних показників виміру її рівня [12, с. 435].

6. Принцип поєднання в процесі оцінювання економічної ефективності виробництва продукції вартісних і натуральних показників виміру результатів і використаних ресурсів [13, с. 281].

7. Принцип систематизації вибраних для оцінювання економічної ефективності виробництва продукції показників за окремими класифікаційними ознаками [7, с. 196—209].

Поділяючи висновки окремих науковців щодо визначених основних методологічних принципів побудови показників економічної ефективності виробництва продукції, ми вважаємо за необхідне доповнити стосовно підприємств олійно-жирової промисловості. Такими додатковими методологічними принципами вважаємо наступні:

1. Принцип відповідності систематизації показників економічної ефективності виробництва класифікації видів цієї ефективності.

2. Принцип відповідності обсягу та структури поточних витрат конкретним видам результатів в процесі визначення показників економічної ефективності виробництва продукції на кожному її рівні.

3. Принцип забезпечення інформативної підтримки всіх визначених показників економічної ефективності виробництва продукції.

Характеризуючи систему показників оцінювання економічної ефективності результатів виробництва продукції, переважна кількість науковців практично не поділяє ці результати

по окремих групах. Лише деяка частина науковців розділяє показники цих результатів, окремо розглядаючи показники обсягів виробленої продукції та показники фінансових результатів, пов'язаних із виробничими процесами промислових підприємств.

До першої з цих груп показників сучасні науковці відносять наступні показники:

1. Обсяг валової продукції.
2. Обсяг товарної продукції.
3. Обсяг незавершеного виробництва.
4. Обсяг реалізованої продукції.
5. Обсяг чистої продукції (доданої вартості).

З нашої точки зору виділяти як самостійний показник результату виробництва продукції "обсяг незавершеного виробництва" не зовсім коректно, бо цей показник характеризує не кінцевий результат цієї економічної діяльності. Визначення економічної ефективності на базі такого показника результату виробництва продукції практичного сенсу не має.

Не зовсім коректним з нашої точки зору є віднесення до цієї групи і показника "Обсягу чистої продукції" (або суми доданої вартості). Цей показник, за нашою думкою, має розглядатись у складі показників фінансових результатів, бо, по-перше, він включає до свого складу як один з основних елементів суму прибутку з виробництва продукції, а, по-друге, цей показник має тільки вартісне наповнення — кількісно визначити цей показник виробництва продукції у натуральних показниках неможливо.

До другої групи показників, що характеризують фінансові результати виробництва продукції, сучасні науковці відносять:

1. Валовий дохід (виручку) з реалізації продукції.
2. Валовий прибуток з реалізації продукції.
3. Чистий прибуток підприємства.

Ми вважаємо, що показник "валового доходу (виручки) від реалізації продукції" не може вважатись фінансовим результатом діяльності підприємства з випуску продукції — він характеризує тільки комерційний результат цієї діяльності. Крім того, за своїм економічним змістом цей показник дублює показник обсягу реалізованої продукції, який розглядався у складі першої групи.

Ми пропонуємо виключити цей показник із групи показників фінансового результату діяльності підприємства з випуску продукції. В той же час вважаємо за доцільне розглядати як фінансовий результат показник "чистого доходу з реалізації продукції", який побудований на базі показника "валового доходу". Цей показник становить фінансову базу формування при-

бутку підприємства з реалізації продукції і не дублює значення показника "обсягу реалізованої продукції".

Крім того, вважаємо, що використовувати для визначення економічної ефективності виробництва продукції показник "чистий прибуток підприємства" некоректно. Цей показник характеризує фінансовий результат не тільки з виробництва продукції, а й з іншої операційної діяльності, а також з інвестиційної та фінансової діяльності підприємства.

Більш коректно для визначення фінансового результату з виробництва продукції є застосування показника "чистий прибуток з реалізації продукції". Хоча за сучасними стандартами фінансової звітності цей показник у складі "Звіту про фінансові результати" (форма № 3) не відображається, його можна розрахувати на базі показника "валового прибутку з реалізації товарів" із врахуванням ставки податку на прибуток.

Формуючи систему показників оцінювання результатів діяльності підприємства з виробництва продукції, пропонуємо поділяти їх на три основні групи:

1. Виробничо-операційні результати цієї діяльності.

2. Комерційні результати цієї діяльності.

3. Фінансові результати цієї діяльності.

До першої групи показників пропонуємо віднести обсяги валової і товарної продукції підприємства, що визначаються у вартісних та у натуральних одиницях виміру.

До другої групи показників пропонуємо відносити обсяг реалізації товарної продукції, який теж може визначатись у вартісних або у натуральних одиницях виміру.

Нарешті, до третьої групи показників вважаємо за доцільне включити наступні: суму чистого доходу з реалізації продукції; суму валового прибутку з реалізації продукції (різни-

цю між чистим доходом та собівартістю реалізованої продукції); суму чистого прибутку (збитку) з реалізації продукції; суму доданої вартості (чистої продукції) в процесі виробництва і реалізації продукції. Всі означені показники мають визначатись тільки у вартісних одиницях виміру.

Запропонована система основних показників оцінювання економічної ефективності виробництва продукції наведена в табл. 1.

При характеристиці витрат в процесі оцінювання економічної ефективності виробництва продукції промислових підприємств практично всі сучасні науковці пропонують використовувати два основні показники:

1. Виробнича собівартість продукції (що включає до себе як прямі, так і розподілені витрати, що виникли в процесі виробництва валової продукції підприємства).

2. Собівартість реалізованої продукції (що включає до себе як прямі, так і розподілені витрати на виробництво і на збут виготовленої товарної продукції).

Ми поділяємо думку науковців, що визначені два показники найбільшою мірою характеризують повний обсяг витрат, пов'язаних із досягненням виробничо-операційних, комерційних та фінансових результатів виробництва продукції в цілому по підприємству.

Водночас при визначенні економічної ефективності виробництва окремих видів продукції підприємство може задовольнитися характеристикою обсягів лише прямих витрат, пов'язаних з їх виробництвом і збутом. Порівняння рівня тільки таких витрат виробництва окремих видів продукції створює достатню інформаційну базу управління номенклатурою цієї продукції. Тому вважаємо за необхідне при визначенні комплексних витрат для розрахунку економічної ефективності виробництва окремих видів продукції підприємств олійно-жирової

промисловості використовувати також показник "сума прямих витрат" як на їх виробництво, так і на їх реалізацію.

Крім комплексних витрат, вважаємо за необхідне при розрахунках економічної ефективності виробництва продукції як за всією її номенклатурою, так і за окремими її видами використовувати показники витрат окремих видів ресурсів. Це

Таблиця 1. Система основних показників оцінювання економічної ефективності виробництва продукції олійно-жирової

Групи показників оцінки результатів виробництва продукції	Перелік основних показників оцінки результатів виробництва продукції, що входять до відповідної групи	Характер одиниць виміру
1. Виробничо-операційні результати виробництва продукції	1. Обсяг валової продукції. 2. Обсяг товарної продукції	Вартісні Натуральні
2. Комерційні результати виробництва продукції	1. Обсяг реалізованої товарної продукції	Вартісні Натуральні
3. Фінансові результати виробництва продукції	1. Сума чистого доходу з реалізації продукції. 2. Сума валового прибутку з реалізації продукції. 3. Сума чистого прибутку (збитку) з реалізації продукції. 4. Сума доданої вартості в процесі виробництва і реалізації продукції	Вартісні

дозволить підприємствам олійно-жирової промисловості більш ефективно управляти використанням окремих видів ресурсів в процесі виробництва продукції.

До основних витрат ресурсів при оцінюванні економічної ефективності пропонуємо віднести наступні:

1. Витрати, що пов'язані із використанням трудових ресурсів (витрати на оплату праці та відрахування на соціальні заходи).

2. Витрати, що пов'язані із використанням виробничих основних засобів (витрати на ремонт і амортизацію виробничих основних засобів).

3. Витрати, що пов'язані із використанням виробничих нематеріальних активів (амортизація виробничих нематеріальних активів).

4. Витрати матеріальних оборотних ресурсів (сировини і основних матеріалів; покупних напівфабрикатів, палива та енергії, тарних матеріалів тощо).

Крім того, зважаючи на високу частку витрат на сировину в процесі вироблення продукції олійно-жирової промисловості (закупівельні ціни на яку суттєво коливаються по ок-

ремих роках і протягом року), вважаємо за необхідне у складі витрат матеріальних оборотних ресурсів виділити витрати на сировину окремою позицією.

В межах окремих підприємств олійно-жирової промисловості та враховуючи специфіку виробництва окремих видів продукції, можуть бути виділені при необхідності і витрати інших видів ресурсів.

Всі витрати (як комплексні, так і окремих видів ресурсів) на виробництво продукції при визначенні рівня його економічної ефективності мають визначитись у вартісних показниках. Винятком з цього можуть бути тільки витрати сировини, які, крім вартісних показників можуть визначатись і у натуральних показниках (при зіставленні із натуральними показниками результатів виробництва і реалізації продукції).

Запропонована система основних показників оцінювання витрат (як комплексних, так і по окремих ресурсах) при визначенні економічної ефективності виробництва олійно-жирової продукції узагальнена в табл. 2.

При характеристиці ресурсів, що аналізуються при оцінюванні економічної ефективності виробництва продукції, сучасні науковці використовують, як правило, дві групи показників:

1. Комплекс ресурсів (ресурсний потенціал), що задіяний в процесі виробництва продукції.

2. Показники, що характеризують конкретний вид ресурсу, що задіяний в процесі виробництва продукції.

Характеризуючи підходи науковців до визначення комплексного показника ресурсного потенціалу, що використовується в процесі розрахунку економічної ефективності виробництва продукції, можна констатувати, що вони розрізняються між собою. Так, одна група економістів визначає цей комплекс ресурсів тільки як сукупність основних оборотних активів підприємства [7, с. 189; 14, с. 315; 15, с. 166—167; 16, с. 272]. Інша група економістів до комплексу цих ресурсів додає ще й трудові ресурси, які оцінює показником фонду оплати праці [9, с. 519—520; 12, с. 436;].

Таблиця 2. Система основних показників оцінювання економічної ефективності при виробництві олійно-жирової продукції

Групи показників витрат на виробництво продукції	Перелік основних показників витрат на виробництво продукції, що входять до відповідної групи	Характер одиниць виміру
1. Комплексні витрати на виробництво продукції	1. Сума повних поточних витрат на виробництво і реалізацію продукції (собівартість реалізованої продукції). 2. Сума повних поточних витрат на виробництво продукції (виробнича собівартість продукції). 3. Сума прямих поточних витрат на виробництво і реалізацію продукції. 4. Сума прямих поточних витрат на виробництво продукції	Вартісні ---/--- ---/--- ---/---
2. Витрати окремих видів ресурсів на виробництво продукції	1. Витрати, що пов'язані із використанням трудових ресурсів (витрати на оплату праці та відрахування на соціальні заходи). 2. Витрати, що пов'язані із використанням виробничих основних засобів (витрати на ремонт і амортизацію виробничих основних засобів). 3. Витрати, що пов'язані із використанням виробничих нематеріальних активів (витрати, що пов'язані із їх амортизацією). 4. Витрати матеріальних оборотних ресурсів в цілому – в тому числі витрати на сировину. 5. Витрати, що пов'язані із іншими видами ресурсів (за видами цих ресурсів)	Вартісні ---/--- ---/--- Вартісні, натуральні Вартісні, натуральні

З нашої точки зору ні перший, ні другий з цих підходів не може вважатися коректним при визначенні економічної ефективності виробництва продукції з таких причин.

По-перше, жоден з розглянутих комплексів ресурсів не охоплює всі їх види, що використовуються в процесі виробництва продукції. До визначених видів ресурсів має бути доданий ще один важливий ресурс — виробничі необоротні активи, що характеризують технологію виробництва цієї продукції та інші аспекти цього виробництва.

По-друге, до складу оборотних активів (які науковцями при розрахунках економічної ефективності визначаються в повному обсязі) входять такі, що не мають безпосереднього відношення до процесу виробництва продукції. Так, залишки грошових коштів і короткострокових фінансових інвестицій забезпечують не виробничий процес, а платоспроможність підприємства; поточна дебіторська заборгованість у складі оборотних активів пов'язана тільки із реалізацією продукції і не характеризує процес її виробництва; аналогічним чином не пов'язані із виробничим процесом і запаси готової продукції — вони забезпечують лише безперебійність її реалізації; нарешті, виробничі матеріальні запаси (сировини і інші) не можуть розглядатись як ресурс (бо сам ресурс використаний в процесі виробництва продукції), а є лише засобом забезпечення безперервності виробничого процесу.

По-третє, якщо одні ресурси розглянутого науковцями комплексу отримують повне вартісне своє визначення (основні засоби), то інші — тільки суму їх витрат в одному циклі виробництва (трудові ресурси, що визначаються сумою фонду оплати праці в розглянутому періоді).

Таким чином, повний комплекс ресурсів, що задіяний в процесі виробництва продукції, у вартісному значенні має включати: виробничі основні засоби за первісною вартістю; виробничі нематеріальні активи за первісною вартістю; суму матеріальних оборотних активів, що

використані в процесі виробництва продукції і забезпечують у формі її середніх залишків безперервність цього виробництва; суму фонду оплати праці та відрахувань на соціальні заходи за середній період працездатного віку всіх працівників, що пов'язані із виробництвом і реалізацією продукції. Безумовно, розрахувати такий агрегований показник комплексу ресурсів у вартісному визначенні в практичних умовах досить складно (він може використовуватися лише в наукових цілях). Тому в практичних цілях визначення економічної ефективності виробництва олійно-жирової продукції запропоновано використовувати лише окремі види ресурсів, зокрема:

1. Трудові ресурси, що визначаються середньою хронологічною чисельністю працівників, які задіяні у процесі виробництва і реалізації продукції, з виділенням у їх складі операційних працівників.

2. Виробничі основні засоби за первісною їх оцінкою, визначені як середньохронологічні в проаналізованому періоді (знос цих активів не призводить до відповідної втрати ними виробничої потужності).

3. Виробничі нематеріальні активи за первісною їх оцінкою визначені як середньохронологічні в проаналізованому періоді.

4. Матеріальні оборотні активи, що витрачені на виробництво продукції і зберігаються на підприємстві у формі середньохронологічного їх залишку у проаналізованому періоді. У складі цих активів окремою позицією мають виділяти сировинні ресурси, що були задіяні у виробництві олійно-жирової продукції (цей ресурс може бути визначено як у вартісних, так і в натуральних показниках).

Запропонована система основних показників ресурсів при визначенні економічної ефективності виробництва продукції підприємств олійно-жирової промисловості наведена в табл. 3.

На базі визначених показників результатів, витрат і ресурсів шляхом їх співвідношення між

собою можуть бути сформовані конкретні показники економічної ефективності виробництва продукції підприємствами олійно-жирової промисловості. Але кількість таких співвідношень (а відповідно, і кількість показників економічної ефективності виробництва продукції) має визначатись не за математичним підходом, а за відповідною економічною логікою. Ця економіч-

Таблиця 3. Система основних показників ресурсів, пов'язаних із виробництвом олійно-жирової продукції

Групи показників	Перелік основних видів ресурсів, що входять до відповідної групи	Характер одиниць виміру
1. Комплекс ресурсів, що задіяні у виробництві продукції	1. Загальна сума використовуємих виробничих основних засобів, виробничих нематеріальних активів, матеріальних оборотних ресурсів і трудових ресурсів	Вартісні
2. Окремі види ресурсів, що задіяні у виробництві продукції	1. Виробничі основні засоби. 2. Виробничі нематеріальні активи. 3. Матеріальні оборотні ресурси, в т.ч. сировинні ресурси. 4. Трудові ресурси	Вартісні Вартісні Вартісні, натуральні Натуральні

на логіка передбачає, що показники результатів і витрат (ресурсів), що співвідносяться між собою, мають кореспондувати між собою за економічним змістом і масштабом оцінювання. Крім того, визначені показники економічної ефективності мають бути відповідним чином систематизовані як за окремими класифікаційними ознаками (які мають кореспондувати із класифікаційними ознаками видів економічної ефективності виробництва продукції), так і за їх значущістю. Із врахуванням цих вихідних підходів визначення конкретних показників оцінки економічної ефективності виробництва олійно-жирової продукції пропонується здійснювати за таким форматом їх систематизації (рис. 1).

На першому рівні мають бути встановлені напрями оцінювання економічної ефективності виробництва продукції, за якими необхідно формувати конкретні її показники. Сучасні методологічні підходи до визначення показників діяльності підприємств передбачають комплексний підхід до здійснення оцінювання за окремими її аспектами на базі "Збалансованої системи показників". Методологічні принципи побудови збалансованої системи показників діяльності підприємств вперше були визначені американськими науковцями Р. Капланом і Д. Нортоном у 1992 році [35, с. 114–123]. За цими принципами всі показники діяльності компанії (включаючи і показники економічної ефективності) мають поділятися на чотири групи за основними аспектами цієї діяльності. Ми поділяємо такий підхід і пропонуємо систему показників економічної ефективності вироб-

ництва олійно-жирової продукції формувати за наступними складовими:

1. Фінансовий аспект оцінювання економічної ефективності виробництва продукції. Показники, що входять до цього блоку, мають формуватись тільки на базі фінансових результатів виробництва продукції (показників сум чистого доходу, валового прибутку і чистого прибутку з реалізації продукції, а також доданої вартості в процесі її виробництва і реалізації). Ці результати мають співставлятись переважно із сумою повних поточних витрат на виробництво і реалізацію продукції (тобто з повною собівартістю реалізованої продукції). Певна кількість таких показників економічної ефективності виробництва продукції формуються як показники рентабельності повних витрат на виробництво і реалізацію продукції. Але до складу цих показників, з нашої точки зору, не може бути віднесений показник рентабельності реалізації продукції на базі співвідношення суми прибутку і обсягу реалізації продукції, що дуже часто пропонується сучасними науковцями для оцінки [7, с. 190; 8, с. 603; 12, с. 442; 14, с. 316]. Цей показник не може бути віднесений до складу показників економічної ефективності, бо в ньому співвідносяться між собою два види результату, а не результат із витратами (ресурсами).

2. Клієнтський аспект оцінювання економічної ефективності виробництва продукції. Показники, що входять до цього блоку, мають формуватись тільки на базі комерційних результатів виробництва продукції (а саме — показника обсягу реалізованої товарної продукції, як в цілому, так і по окремих видах продукції, що може визначатись у вартісних чи натуральних одиницях виміру). Рівень задоволення потреб клієнтів (покупців виробленої продукції) в першу чергу визначається обсягом реалізованого ними попиту на продукцію олійно-жирової промисловості. Цей результат при формуванні показників цього блоку має бути співставлений переважно із сумою повних або прямих поточних витрат на виробництво і реалізацію продукції (повною собівартістю реалізованої продукції або її собівартістю, що розрахована на базі прямих витрат).

Рівень показників оцінки за значущістю	Класифікаційні ознаки показників оцінки
I рівень оцінки	Напрями оцінки за окремими її аспектами
II рівень оцінки	Рівень управління виробництвом продукції
III рівень оцінки	Роль за ступенем охоплення процесів виробництва продукції
IV рівень оцінки	Характер визначення ефективності за витратним (ресурсним) елементом
V рівень оцінки	Ступінь визначення витрат
VI рівень оцінки	Характер співвідношення результатів і витрат (ресурсів)

Рис. 1. Запропонований формат систематизації показників економічної ефективності виробництва продукції підприємств олійно-жирової промисловості

3. Технологічний аспект оцінки економічної ефективності виробництва продукції. Показники цього блоку мають формуватись тільки на базі виробничо-операційних результатів виробництва продукції (показників обсягу валової чи товарної продукції). Ці результати мають співставлятись із показниками повних чи прямих витрат на виробництво продукції (повною виробничою собівартістю продукції або її собівартістю, що розрахована на базі прямих витрат), витрат основних засобів, нематеріальних активів і матеріальних оборотних активів (включаючи сировину), або обсягами застосованих аналогічних видів ресурсів. Рівень саме цих витрат (ресурсів) характеризує рівень прогресивності застосовуваних технологій виробництва олійно-жирової продукції.

4. Трудовий аспект оцінки економічної ефективності виробництва продукції. Показники цього блоку мають формуватись тільки на базі витрат живої праці (показників витрат на оплату праці і відрахування на соціальні заходи; витрат праці у робочих годинах) або чисельності персоналу (в цілому чи по окремих категоріях працівників). Ці показники витрат (ресурсів) мають співставлятись з будь-якими показниками результатів виробництва продукції, що характеризують трудовий внесок відповідних категорій працівників.

На другому рівні в межах кожного аспекту оцінки мають бути виділені показники економічної ефективності по двох основних рівнях управління виробництвом продукції — по підприємству в цілому та по окремих центрах його відповідальності.

Оцінка економічної ефективності виробництва продукції по підприємству в цілому має базуватись на всіх групах показників, що визначають результати цієї операційної діяльності. З цими результатами мають бути співставлені поточні витрати (ресурси), що здійсненні (здіяні) по підприємству в цілому. Показники економічної ефективності, що визначаються на цьому рівні, мають бути диференційовані в розрізі окремих аспектів оцінки виробництва продукції.

Оцінювання економічної ефективності виробництва продукції по окремих центрах відповідальності підприємства має враховувати вид таких центрів відповідальності. Так, для центрів витрат (виробничих підрозділів підприємства) при формуванні показників економічної ефективності мають обиратись виробничо-операційні результати виробництва продукції, що співставленні з витратами на її виробництво (виробничими ресурсами). Для центрів прибутку (самостійних підрозділів, що здійснюють виробництво і реалізацію продукції) при фор-

муванні показників економічної ефективності можуть використовуватись також комерційні і окремі фінансові результати виробництва продукції, що співставленні із повними чи прямими витратами на її виробництво і реалізацію (виробничими ресурсами), що здійсненні таким центром відповідальності. Показники економічної ефективності на рівні центрів відповідальності можуть характеризувати і виробництво окремих видів продукції.

На третьому рівні за ступенем охоплення процесів виробництва продукції в кожний із сформованих груп показників економічної ефективності першого та другого рівня мають бути визначені основні і допоміжні показники.

Склад основних показників економічної ефективності виробництва продукції визначається за критерієм найбільшого ступеня охоплення результатів чи витрат (ресурсів), що характеризують показники першого та другого рівня оцінки.

Склад допоміжних показників економічної ефективності виробництва продукції формується за оцінкою часткових результатів чи витрат (ресурсів), що характеризують показники першого та другого рівня.

На четвертому рівні всі визначені на попередніх етапах показники економічної ефективності виробництва продукції диференціюються на такі, що розраховуються на базі поточних витрат (витратні показники ефективності), і такі, що розраховуються на базі задіяних ресурсів (ресурсні показники ефективності). Вони призначаються для диференційованої оцінки економічної ефективності здійснених витрат чи використуваних ресурсів в процесі виробництва продукції.

На п'ятому рівні витратні показники економічної ефективності розподіляються на показники, що визначаються по повному обсягу витрат та по частковому їх обсягу (чи по окремих видах витрат). Застосування таких диференційованих показників економічної ефективності дозволяє поглибити аналіз і планування витрат, що пов'язані із виробництвом продукції.

Нарешті, на шостому рівні всі раніше визначені показники економічної ефективності виробництва продукції диференціюються за характером співвідношення результатів і витрат на прямі (де в процесі співвідношення чисельником виступають результати, а знаменником — витрати або ресурси) та зворотні (де в процесі співвідношення чисельником виступають витрати або ресурси, а знаменником — результати).

З урахуванням цих підходів до визначення показників економічної ефективності вироб-

Таблиця 4. Матриця основних та допоміжних прямих показників економічної ефективності виробництва продукції підприємствами олійно-жирової промисловості

Види показників	Фінансовий аспект оцінки		Клієнтський аспект оцінки		Технологічний аспект оцінки		Трудовий аспект оцінки	
	На рівні підприємства	На рівні центру відповідальності	На рівні підприємства	На рівні центру відповідальності	На рівні підприємства	На рівні центру відповідальності	На рівні підприємства	На рівні центру відповідальності
Основні	1. Коефіцієнт чистої рентабельності виробництва і реалізації продукції підприємства	1. Коефіцієнт валової рентабельності виробництва і реалізації продукції центру відповідальності	1. Коефіцієнт повної ефективності реалізації товарної продукції підприємства	1. Коефіцієнт прямої ефективності товарної продукції центру відповідальності	1. Коефіцієнт повної технологічної ефективності виробництва валової продукції підприємства	1. Коефіцієнт прямої технологічної ефективності виробництва валової продукції центру відповідальності	1. Коефіцієнт продуктивності виробництва валової продукції персоналом підприємства	1. Коефіцієнт продуктивності виробництва валової продукції центру відповідальності
Допоміжні	1. Коефіцієнт валової рентабельності виробництва і реалізації продукції підприємства 2. Коефіцієнт чистої доходності виробництва і реалізації продукції підприємства 3. Коефіцієнт ефективності формування доданої вартості продукції підприємства	1. Коефіцієнт чистої доходності виробництва і реалізації продукції центру відповідальності	1. Коефіцієнт прямої ефективності реалізації товарної продукції підприємства	1. Коефіцієнт прямої ефективності реалізації конкретного виду товарної продукції центру відповідальності	1. Коефіцієнт чистої технологічної ефективності виробництва валової продукції підприємства 2. Коефіцієнт валової ефективності використання виробничих активів підприємства 3. Коефіцієнт ефективності використання сировини підприємством	1. Коефіцієнт прямої технологічної ефективності виробництва товарної продукції центру відповідальності 2. Коефіцієнт валової ефективності використання виробничих активів підприємства відповідальності 3. Коефіцієнт ефективності використання сировини центром відповідальності	1. Коефіцієнт продуктивності виробництва товарної продукції персоналом підприємства 2. Коефіцієнт продуктивності витрат на оплату праці персоналу підприємства 3. Коефіцієнт продуктивності витрат робочого часу персоналу підприємства	1. Коефіцієнт продуктивності виробництва товарної продукції персоналом центру відповідальності 2. Коефіцієнт продуктивності витрат на оплату праці персоналу центру відповідальності 3. Коефіцієнт продуктивності витрат робочого часу персоналом центру відповідальності

ництва продукції кожного рівня розроблена відповідна матриця основних прямих показників цієї ефективності, що пропонуються до застосування на підприємствах олійно-жирової промисловості (табл. 4).

На завершення цього напрямку дослідження визначимо інтегральний показник економічної ефективності виробництва продукції, що має комплексно характеризувати рівень цієї ефективності по підприємствах олійно-жирової промисловості. Цей показник (ІЕЕп) пропонується визначати за наступною моделлю:

$$ІЕЕп = КЧРп * КПЕРп \quad (1),$$

де КЧРп — коефіцієнт чистої рентабельності виробництва і реалізації продукції підприємства;

КПЕРп — коефіцієнт повної ефективності реалізації товарної продукції підприємства.

Цей показник поєднує в собі як результати операційної діяльності підприємства з виробництва продукції, що спрямовані на задоволення потреб покупців (клієнтів), так і його фінансові результати. Таке поєднання дозволяє комплексно охарактеризувати загальний рівень економічної ефективності виробництва продукції підприємством.

На базі запропонованої системи основних показників економічної ефективності виробництва продукції кожне підприємство олійно-жирової промисловості може сформувати свою конкретну систему показників цієї оцінки з урахуванням специфіки своєї виробничої діяльності.

ВИСНОВКИ

1. На базі розгляду загальної категорії "ефективність" визначається сутність поняття

"економічна ефективність", що є одним із її видів. Критерієм виділення цього виду ефективності виступає економічний характер цілей діяльності, ефективність якої оцінюється. Це поняття запропоновано визначати наступним чином: "Економічна ефективність являє собою один із самостійних видів загальної ефективності, критерієм визначення якої виступають економічні та стратегічні цілі, що вирішуються в процесі відповідної діяльності".

2. Як об'єкт оцінювання економічної ефективності виробництво продукції визначається наступними основними характеристиками:

— виробництво продукції є основним видом економічної діяльності господарюючих суб'єктів (підприємств) виробничого (реального) сектору економіки країни;

— процес виробництва продукції є основою операційної діяльності підприємств цього сектора економіки;

— основні показники результатів діяльності з виробництва продукції поділяються на дві основні групи — такі, що характеризують результати процесу цієї діяльності, і такі, що характеризують її фінансові результати;

— витрати, що пов'язані із виробництвом продукції, формують особливий їх вид, що визначається терміном "поточні операційні витрати" (або "собівартість продукції");

— ресурси, що задіяні в процесі виробництва продукції, визначаються як "виробничі ресурси" ("фактори виробництва");

— врахування фактора часу при зіставленні результатів і витрат (ресурсів) в процесі визначення економічної ефективності виробництва продукції здійснюється шляхом переоцінки ос-

новних видів виробничих ресурсів, на базі яких обліковуються їх операційні витрати.

3. Поняття "економічна ефективність виробництва продукції" охоплює різні види цієї ефективності, які потребують певної класифікації. Таку класифікацію пропонується здійснювати за наступними основними ознаками: характер визначення ефективності за витратним чи ресурсним елементом; ступінь охоплення окремих процесів виробництва продукції; характер співвідношення результатів та витрат (ресурсів) між собою; рівень управління виробництвом продукції; ступінь визначення витрат.

4. Оцінювання економічної ефективності виробництва продукції підприємств олійно-жирової промисловості характеризується наступними основними особливостями:

— обсяги виробництва олійно-жирової продукції промисловими підприємствами суттєво залежать від валового збору олійних культур. Який, в свою чергу, визначається розмірами посівних площ та урожайністю цих культур; нестабільність показників сільськогосподарського виробництва олійних культур по окремих роках створює високий рівень сировинного ризику для промислових підприємств;

— сезонний характер вирощування олійних культур обумовлює високий рівень сезонних коливань у виробництві олійно-жирової продукції промисловими підприємствами;

— висока залежність виробництва олійно-жирової продукції від сировинної бази обумовлює її тісний зв'язок розміщення переробних підприємств із регіонами вирощування олійних культур; водночас розміщення цих підприємств із регіонами споживання цієї продукції має дуже нерівномірний характер, що ускладнює їх логістичні зв'язки із підприємствами-покупцями;

— значна частина продукції вітчизняних підприємств олійно-жирової промисловості призначена на експорт, що обумовлює більш високий рівень її витратоємності за рахунок транспортних витрат, експортних митних платежів тощо;

— прямі зв'язки підприємств олійно-жирової промисловості із виробниками олійних культур розвинені дуже слабо, що суттєво позначається на вартості сировини, яка є базовою для виробництва цієї продукції.

5. Для оцінювання економічної ефективності виробництва продукції підприємств олійно-жирової промисловості сформована система основних показників, що визначають результати, витрати і ресурси, пов'язані із цим виробництвом; запропоновано формат систематизації цих показників за шістьма рівнями

оцінки і на цій основі розроблено матрицю основних та допоміжних показників економічної ефективності виробництва олійно-жирової продукції, а також інтегральний показник по підприємству в цілому.

Література:

1. Кандалицев В.Г. Сбалансированное управление предприятием: Учеб. пос. — М.: КНО-РУС, 2006. — 224 с.

2. Каплан Р., Нортон Д. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию. / Пер. с англ. — М.: Олимп-Бизнес, 2003. — 294 с.

3. Каплан Р., Нортон Д. Стратегические карты. Трансформация нематериальных активов в материальные результаты / Пер. с англ. — М.: ЗАО "Олимп-Бизнес", 2007. — 512 с.

4. Слинков В.Н. Сбалансированная система показателей в менеджменте организации: Теория и практика. — К.: КНТ, 2007. — 292 с.

5. Фридач Х., Шмидт В. Сбалансированная система показателей: руководство по внедрению / Пер. с нем. — М.: Омега-Л., 2006. — 267 с.

6. Бухалков М.И. Внутрифирменное планирование: Учебн.-2-е изд. — М.: ИНФРА-М; 2001. — 400 с.

7. Выварец А.Д. Экономика предприятия: Учеб. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — 543 с.

8. Економіка підприємства: Навч. пос. / За заг. ред. П.В. Круша, В.І. Подвігінової, Б.М. Сердюка. — К.: Ельга — Н, 2007. — 780 с.

9. Економіка підприємства: Підр. / За заг. ред. проф. Н.М. Ушакової. — К.: Київ. нац. торг.-екон.ун-т, 2005. — 569 с.

10. Економіка підприємства. Підр. / За заг. ред. д.е.н., проф. А.Г. Мельника. — Суми: ВТД "Університетська книга", 2004. — 648 с.

11. Экономика предприятия: Учеб. / Под ред. проф. О.И. Волкова. — 3-е изд. — М.: ИНФРА-М, 2004. — 601 с.

12. Абрютин М.С. Экономика предприятия. Учеб. — М.: "Дело и Сервис", 2004. — 528 с.

13. Черевко Г.В., Горбонос Ф.С., Іваницька Г.Б., Павленчик Н.Ф. Економіка підприємств: Навч. пос. / За заг. ред. Г.В. Черевка. — Львів: Апріорі, 2004. — 384 с.

14. Афанасьев Н.В., Гончаров А.Б. Экономика предприятия: Учеб. пос. — Харьков: ИНЖЭК, 2004. — 528 с.

15. Кулішов В.В. Економіка підприємства: теорія і практика: Навч. пос. — К.: ЦУЛ, 2004. — 488 с.

16. Продиус Ю.И. Экономика предприятия: Учебн. пос. — Харьков: ООО "Одиссей", 2004. — 416 с.

Стаття надійшла до редакції 17 лютого 2009 р.